

Mål & Mæle · 1

21. årgang, maj 1998

Det danske sprog er udenlandsk

En tilsyneladende normal og pæredansk tekst kan ved nærmere eftersyn vise sig at rumme et stort indslag af fremmed ordstof. Men er det dansk alligevel? Se side 9

Et forholdsord til mange forhold

Hvor mange forskellige betydninger skal en ordbogsartikel om det hyppigste forholdsord i dansk registrere? Side 14

Arven fra '68

For at signalere solidaritet og modstand mod autoriteter brød ungdomsoprørerne med reglerne for De-og-du-tiltale. Det resulterede i at de gamle og komplicerede tiltaleregler brød sammen, men var de alligevel tryggere at leve med end nutidens afslappede tiltaleforvirring? Læs et provokerende synspunkt side 19

Ny ord klasse?

Danskerne kan ikke længere finde ud af at sær- og sammenskrive navneordene. Kan det skyldes at vi på grund af påvirkning fra engelsk er ved at etablere en ny ordklasse? Side 23

Undskyld vi griner!

Mål & Mæle har fået fingre i en liste over morsomme sprogfejl fra sidste års studentereksamenstile, indsamlet af censorerne. Spørgsmålet er nu om det er etisk forsvarligt at bringe dem til torvs så alle kan grine med, når man betænker at fejlene er begået uforvarende af alvorlige unge gymnasieelever i svedigt livtag med det danske sprog. Mål & Mæle tør bringe listen! Læs hvorfor side 27

Sprogligheder 2

Hvor dansk er det danske sprog? 9

Ordet *i* for tredje gang 14

Skulle vi ikke være Des? 19

Adstantiver: en ny ordklasse i dansk? 23

Mål & Mæles hjemmeside 26

Må man grine ad andres sprog? 27

Ord til tiden 32

Språkregler er ikke av stål, men av gummi.

Finn-Erik Vinje

SprogliGheder

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Carsten Elbro, Erik Hansen og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Mål & Mæle,
Pernille Frost
Mosevej 17, 2. th.
2860 Søborg

? Defaitisme

Der er tradition for at fremmedord der har vundet fodfæste i dansk får stavemåden tillempet danske forhold. Derfor skriver vi *portræt* og *ræson* med *æ*, ikke *ai* som på fransk. Derved sikrer vi at udtalen ligner den oprindelig franske.

Hvorfor har den nye udgave af retskrivningsordbogen så stadig *defaitisme* og ikke *defætisme*? Man kan høre adskillige danskere udtale ordet med *a-i*, eftersom de ikke ved at det er en afledning af *defaite*, 'nederlag'. Hvad er grunden til at vi ikke er så konsekvente som svenskerne, der skriver *toalet*; derved fastholder de den franske udtale, mens mange danskere siger *tåjlæt*.

Brita Waage Beck
København

Vi har bedt Arne Hamburger fra Dansk Sprognævn svare:

! Retskrivningsordbogen lancerer kun nye stavemåder når de er blevet almindelige hos (ellers) sikre stavere. Og hverken når det gælder *defaitisme* eller *defaitist* og *defaitistisk*, har man hos Dansk Sprognævn set stavemåden med *æ*.

Også bl.a. norsk og svensk holder fast på den franske stavemåde i de tre ord. Derimod har tysk siden den halv-officielle retskrivningsordbog Dudens 1929-udgave haft *ä* i ordene.

Det stemmer at kan man høre adskillige danskere udtale ordene med *aj* (eller *a + i*). Sprognævnsmedarbejdere har hørt denne udtale hos bl.a. følgende (og i hvert fald flere af dem har et udmærket kendskab til fransk!), alle i radio eller tv: Anders Bodelsen i 1968, Lasse Budtz i 1971, Elsa Gress i 1972, Jørgen Leth i 1990, Klaus Riffbjerg i 1970 og 1979 og Jørgen Schlei-mann i 1967 og 1972.

Peter Molbæk Hansen: Udtaleordbog, 1990, stiller de to udtaler lige, mens Lars Brink mfl.: Den Store Danske Udtaleordbog, 1991, regner den franskprægede for hovedudtalen og den bogstavrette for en konkurrerende.

I andre ordbøger finder man på én undtagelse nær kun udtalen med *æ* opgivet. Undtagelsen er Bente og Henrik Holmbergs fremmedordbog fra Politikens Forlag: Siden 1992-udgaven har den nævnt begge udtaler, dog med *æ*-udtalen først.

? Ordblindhed

I anledning af artiklen om ordblindhed i nr. 4, 1997 har jeg nogle spørgsmål og kommentarer. Hvordan kan man egentlig være sikker på at det er indholdet af specialprogrammerne der 'virker'? Måske er det kun den øgede opmærksomhed på børnene som disse programmer indebærer, der 'virker'. Eller måske bliver lærerne mere engagerede af at få opmærksomhed og en 'god sag at undervise for', hvilket i sin tur kunne indvirke på børnenes engagement og dermed deres færdigheder.

Jeg kommer til at tænke på den måde lægemidler ofte testes på, skønt heller ikke hér er den sociale situation hvorunder fx oplysningerne om patienternes ve og vel opnås, under fuld kontrol: Ofte arbejdes med placeboopræparater i et forsøg på at godtgøre om det er medicinen eller situationen der 'virker'. Har I gjort noget tilsvarende, dvs. foretaget placebo-undervisning? Hvis ikke, ligger det nært for at konkludere at det jeres undersøgelser påstås at vise, nemlig at undervisningens indhold er det 'virksomme stof', er det samme som det I forudsætter før undersøgelsen. I det mindste forekommer det betænkeligt hvis I antager at det der 'virker', er undervisningens indhold uden at I har tilrettelagt forsøgene på en måde så dette godtgøres.

Jeg kunne også godt have tænkt mig at I havde foretaget nogle statistiske tests af resultaterne, for at undersøge om resultaterne er signifikante eller blot ligger inden for tilfældighedernes grænser. Det er jo relativt små talstørrelser I opererer med.

I øvrigt er det ærgerligt hvis Mål & Mæle skal til at være et videnskabeligt tidsskrift med præsentationer af originale forskningsresultater. Jeg har hidtil været så glad for netop det populære

præg, hvor intentionen var at forklare det vanskeligt forståelige for ikke-fagfolk som mig. Der er fagtidsskrifter nok, og er ens artikel god eller interessant nok, kommer man vel til orde.

Morten Nørholm
Valby

! I undersøgelsen »Tidlig indsats over for læsevanskeligheder« gjorde vi en hel del for at undgå Placeboeffekt. Kort fortalt forsøgte vi at sætte lige meget fokus på alle børn i undersøgelsen.

Alle forældre tilmeldte selv deres barn til undersøgelsen, og alle familier var dermed klar over, at de deltog i et projekt.

Desuden orienterede vi alle børnehaveklasseledere om, at en elev i deres klasse var med i et forskningsprojekt fra Københavns Universitet (med den dertil hørende øgede opmærksomhed), og at projektet tog udgangspunkt i, at børn af ordblinde forældre har større risiko for selv at få læsevanskeligheder. Alle børnehaveklasseledere blev interviewet om deres undervisning, og på denne måde fik underviseren sat fokus på undervisningen af netop denne klasse.

Træningselevernes undervisning var tilrettelagt som klasseundervisning i den normale skoletid, og eleverne blev således ikke tilbudt *ekstra* undervisning, men kun en *anderledes* undervisning.

– Og endelig blev effekten af den fonologiske opmærksomhedsundervisning i børnehaveklassen vurderet på deres læsning et år senere. Hvis der udelukkende var tale om Placeboeffekt, er det usandsynligt, at effekten stadig ville holde sig et år efter undervisningens afslutning.

Vi er helt enige med dig i, at Mål & Mæle bør fastholde sin status som et populærvideenskabeligt tidsskrift. Derfor har vi netop valgt at udelade alle de statistiske beregninger, men når vi taler om forskelle, så mener vi statistisk signifikante forskelle. Mål & Mæles redaktion har selvfølgelig kendskab til de videnskabelige artikler, der beskriver undersøgelsens resultater mere detaljeret.

*Ina Bortrøm & Dorthe Klint Petersen
Projekt Læsning*

? Nøddeknækker og tegnsætning

Tak for nøddeknækkeren på side 21 i Erik Skøtt Andersens artikel i M&M 4-97, Sprogleg.

Jeg er ikke klar over, om det er til-sigtet; men her bevises det traditionelle kommas uundværlighed: Hverken med pausekomma eller utraditionelt komma vil det være muligt for almindelige mennesker at få hoved – endsige hale – på opgavens udsagn.

Svend Heltoft

! Løsningen på opgaven nøddeknækkeren ser med grammatisk komma sådan ud:

DET, DER ER, DET ER. DET, DER
IKKE ER, DET ER DER IKKE. ER
DET IKKE DET, DER ER MENIN-
GEN?

Og med det nye komma bliver det sådan:

DET DER ER, DET ER. DET DER
IKKE ER, DET ER DER IKKE. ER
DET IKKE DET DER ER MENIN-
GEN?

Jeg vil i fremtiden bruge eksemplet til at vise det nye kommas overlegenhed når det gælder om at bidrage til at gøre en tekst overskuelig og læselig.

EH

? Minus gange minus = minus?

Jeg hører daglig min søn på 14 år bruge vendinger som: »Det er ikke koldt i dag, synes jeg ikke«, »Tomaterne smager ikke godt, synes jeg ikke« og lignende. Jeg har spurgt hvad han siger til: »Jeg synes ikke tomaterne ikke smager godt« men den vil han ikke tage for gode varer – det lyder forkert! Jeg har heller ikke hørt ham bruge udtryk af den art. Det er altid noget med: ».... synes jeg ikke.«

Jeg troede det var et nyt sprogfænomen blandt unge, indtil en kvinde på cirka 40 år på spørgsmålet om hvornår vi skulle holde møde svarede: »Ikke i morgen, synes jeg ikke.«

Jeg tror ikke jeg selv ville bruge den slags udtryk (endnu). Det minder om folkelig engelsk som »I didn't say nothing« og lignende. Men konstruktioner som »It doesn't taste well, I don't think« er vist umulig på engelsk. Har I observeret noget tilsvarende? Og hvad ligger der bag sådanne konstruktioner?

*Tue Eriksen
Århus N*

! Ja, denne særlige brug af *ikke* er dukket op hos unge danskere inden for de sidste ca. 20 år. Foreløbig ser det ud til at være et talesprogsfænomen, og det er derfor ikke til at sige noget sikkert om det endnu.

Den ekstra nægtelse forekommer helt sikkert ved *synes*, sådan som dine eksempler viser. Om den også kan forekomme i forbindelse med fx *tro* og *mene*, er usikkert:

hun vil ikke med, tror jeg ikke
det er ikke for sent, mener jeg ikke

Der er mange sprog der, som visse varianter af engelsk, har dobbelt nægtelse, og at det også lurer på dansk, har

Hanne Korzen vist i sin artikel i Mål & Mæle 20. årgang nr. 1.

Det går ikke an at se rent matematisk på fænomenet. I sproget er det ikke nødvendigvis sådan at to negationer ophæver hinanden. Tænk bare på ganske almindelige replikker som

nej, jeg vil ikke
det går jeg ikke med til, nej

EH

? Faste vendinger m.m.

Tak for jeres storsind som det blev udvist ved, at I i 1997:4 bragte mit manuskript indlæg om faste vendingers rette brug, selv om den samlede redaktion »ikke har noget imod« ny og afvigende anvendelse af de engang faste vendinger. Jf. Erik Hansens bemærkning om, at I kun retter »det der fremstår som åbenlyse slagfejl [i indlæg]« på s. 5 i samme nummer vil jeg gerne pege på, at der i det andet af mine eksempler på »ny« anvendelse skulle stå »... som alle i dag er gået konkurs, over én *karm*,« , ikke kam, som I rettede det til, for sådan blev det sagt i radioen. Om vedkommende, der leverede citatet, forvekslede *karm* med tærskel, skal jeg ikke kunne sige, men noget tyder jo på det. Sprogligt bliver det ikke mere opmuntrende af det!

Som trofast tilhænger af det bestående vil jeg indtrængende opfordre jer til at bibeholde Mål & Mæles smukke forsidehovede, som det er nu, og undlade at benytte nogle af de foreslåede logoer.

Engen af dem står tilnærmelsesvis mål med det nuværende, og jeg synes, at M&M, der beskæftiger sig med sproget, netop bør have ord på sin forside snarere end billeder. Masser af tidsskrifter er i dag præget af billed- og logoforurening og er f.eks. forsynet med vignetter omkring sidetal, der igen

anbringes på »skæve« steder, så man ikke umiddelbart kan finde dem. Jeg modtager allerede ét af slagsen, som jeg endda må betale for. Det vil være flot, om M&M viser et godt eksempel ved at fastholde sin noble grafiske stil.

Nu et par sproglige spørgsmål. Jeg støder jævnligt på vendingen »...blev han udnævnt som direktør ...«. Men hedder det ikke »blive udnævnt til«?

Jeg ser også ofte sætninger af typen »... bordet, hvorpå avisen lå, var vådt«, »... kompasset, hvorpå kursen aflæses...«. Jeg mener, det skulle hedde »... på hvilket avisen lå ...« og »... på hvilket kursen aflæses ...«, for Retsskrivningsordbogen oplyser, at *hvorpå* (alene) er et adverbium. Konstruktionen ses meget ofte – vil I forklare den rette sammenhæng?

Endelig et lille suk fra én, der som translator også beskæftiger sig med andet end dansk: I artiklen »De levende ord« skriver John Andersen begejstret om en engelsk bog »Den er nu endelig oversat til dansk, 50 år efter [at] Austin første gang fremlagde sin teori...«. De bibliografiske detaljer opgives både hér og i slutningen af artiklen, men oversætteren hvis indsats berømmes i det lille ord *endelig* nævnes ikke! Det navn kunne I godt have opfordret forfatteren til at indføje.

Og endelig: Er det nu tilladt at undlade det *at* som jeg har indføjet i skarp parentes i citatet? Jeg anser det for en uvane, der har bredt sig med foruroligende hast alle steder i skriftsproget.

Anne Marie Køllgaard
København K

! Vi beklager at vi kom til at overse pointen med *karm*. Vi har for en sikk-

kerheds skyld bibeholdt din stavemåde (*forside*)*hovede* og altså ikke rettet til det korrekte *hoved*.

Der er ingen planer om at ændre Mål & Mæles forside, den er vi også selv godt tilfredse med. Logoet skal bruges til hjemmesiden på Internettet.

Så er der sætningerne med *hvorpå*. Jeg er meget overrasket over spørgsmålet, for jeg mener aldrig den slags sætningers korrekthed har være problematiseret:

bordet *hvorpå* avisen lå ...
landet *hvortil* de rejste ...
børnene *hvoraf* nogle var udlændinge ...
nøglen *hvormed* skabet kunne åbnes...

De er fuldt korrekte, og andet er der egentlig ikke at sige til det. Der er ikke noget argument i at *hvorpå*, *hvori*, *hvorefter* osv. er adverbier, bl.a. *fordi* man sagtens kan henvise til et substantiv med en adverbium:

... bordet. Og dér lå avisen.
... Ringkøbing. Her blev jeg født for over 80 år siden.

Konstruktioner med *hvorpå*, *hvorfra* osv. er udpræget skriftsprog. Det samme gælder de lige så korrekte sætninger med hvilken:

cyklen på hvilken han kørte ...
det glas af hvilket jeg drak ...
de knapper på hvilke der skal trykkes ...

Det naturlige tale- og skriftsprog klarer sig normalt på anden måde:

cyklen (som) han kørte på ...
det glas (som) jeg drak af ...
de knapper (som) der skal trykkes på ...

Vi synes også at oversætterens indsats, god eller ringe, skal nævnes når man omtaler en bog. Men John E. Andersen

er faktisk den ene af de to oversættere af Austins bog, og han har øjensynlig været for beskeden til at nævne sig selv!

EH

? **Fordi at**

I Mål&Mæle nr. 4, december 1997 beklager Jørgen Krøigård sig over Søren Lunds anvendelse af *fordi at*. Desværre udelader Jørgen Krøigård følgende anskuelser. Historisk betragtet er *fordi at* af ældre dato og mere genuin end *fordi*. I følge Ordbog over det Danske Sprog, bind 5, hed det på middelalderdansk *for thy at* eller *for thet at*. Den danske salmedigter Thomas Kingo skriver i »Som dend gyldne Sool frembryder« således: »Tak fordi at op Du stoed«. Det er fejlagtigt at sige/skrive *at* efter konjunktioner som eksempelvis *når*, *hvis*, *skønt* og *siden*, men *fordi* var oprindeligt ikke en konjunktion. Gunnar Nissen skriver om problemet i »Hvorfor siger man det« følgende: »Det skyldes ikke sproglig indsigt, men en tilfældighed, at *fordi at* er blevet stemplet som en fejl«.

Martin Blok Johansen
Odense S

! *Fordi at* er altså korrekt fordi det stemmer med gammeldansk. Men forbindelse svarende til *hvis at* ..., *når at* ..., *mens at* ..., kendes skam både i oldnordisk og middelalderdansk, se fx Falk og Torp: Dansk-norskens syntax (1900) s. 227 ff. Så må de jo også være agtværdige og korrekte!

Man kan ikke afvise konstruktionen som ulogisk fordi der er to konjunktioner på en gang. For det første kunne man jo sige at da *at* kan optræde sammen med *hvis*, *mens*, *fordi* osv., så kan *at* ikke være en konjunktion selv. For det andet kan man se at *at* slet ikke står på konjunktionernes plads, men deri-

mod umiddelbart foran subjektet. Det ser man i sætninger som

når engang at vi får råd ...

hvis stadig at han har sit togkort ...

At er altså ingen konjunktion, men et generelt bisætningsmærke som står inde i sætningen.

Forbindelser som *hvis at ...* er altså hverken ulogiske eller ugrammatiske, men de er selvfølgelig ukorrekte. Korrekthed har intet med logik og grammatik at gøre.

EH

? Hver sin/deres

I de seneste år er jeg stadig oftere stødt på udtrykket »hver deres (jeres/vores)«, hvor jeg ville sige »hver sin (sit/sine)«. (fx: »Børnene har hver deres værelse«). Min fornemmelse er at det er noget der breder sig med lynets hast. På mig virker det ret fremmed. Først tænkte jeg at det var jysk – og det er det vel også – men det bruges lige så meget af folk der er lige så pærebøbenhavnske som mig selv, så det er ikke kun jysk.

Helt nyt kan det heller ikke være, for de to udtryk optræder parallelt i *Nudansk Ordbog*. Men en vis udvikling må der være i det, Kr. Mikkelsen skriver fx i sin *Ordføjningslære* (1911) at det hedder I skal få hver sin opgave (*meget siælden* jeres opgave)« (min understregning).

Jeg har bestemt ikke indtryk af at det har nogen betydning hvad der er subjekt i sætningen, sådan som det ellers er med refleksiiver. Der er tydeligvis lige stor valgfrihed hvad enten sætningen hedder »de har hver sit/deres« eller »jeg har givet dem hver sit/deres«.

Baggrunden skal måske søges i at »hver sin« ifølge sagens natur altid må vise tilbage til et flertalsord. Man må nødvendigvis være flere om at have

hver sin. Men i flertal bruges refleksiiverne jo netop ikke (det hedder »pigen har sin«, men »pigerne har deres«). »Sin« kommer ind efter »hver« fordi flertallet nu betragtes en for en – men det kan der jo tydeligvis være flere meninger om.

Også på en anden led er tal-forholdene i den slags udtryk lidt komplicerede: »Hver sin« skal jo, i modsætning til »hver deres«, bøjes i tal og køn. Men selv når man skal bruge ental (sin/sit), er der i realiteten tale om flertal eftersom der altid må være flere der har hver sin. Det »problem« kommer man udenom med »deres«.

Endelig er det nok særligt forståeligt at man opgiver det refleksiive pronomen i 1. og 2. person (»hver vores/jeres«), eftersom »sin/sit« i andre sammenhænge kun er 3. person.

Det tilsvarende udtryk »hver for sig« er der til gengæld ingen diskussion om. Det hedder under alle omstændigheder: »du skal vaske sokker og underbukser hver for sig,« ikke »... hver for dem«. Det er altså et mere fast udtryk end »hver sin«. Eller hvad?

Hvad siger sagskundskaben om alt det?

Som et kuriosum kan jeg berette at der også er grøde på dette felt på svensk. Det siger i hvert fald en svensker af mit bekendtskab. Dér hedder »hver sin« jo »var sin«, hvilket lydligt ikke kan skelnes fra »vars en«. Det sidste er der ganske vist ikke noget der hedder – men nu er de altså begyndt at sige »vars två«, »vars tre« osv.!

Peter Zeeberg
Hørsholm

! Dine analyser og ræsonnementer virker meget overbevisende.

Problemet med konstruktionen *hver sin* er at den ikke ligner noget andet i

grammatikken, og derfor ved sprogbrugene ikke hvilke velkendte mønstre der kan bruges når udtrykket skal håndteres. Det er som om grammatikkens normale regler ikke kan nå frem til *hver sin* – eller hvad man nu foretrækker.

Der er oven i købet et problem tilbage. Når *hver* henviser til et intetkønsord, har det formen *hvert*:

- hvert hotel har sin egen swimming-pool
- hvert firma har sin egen pensionsordning

Jamen så burde det vel også være

- *hotellerne har hvert sin swimming-pool
- *firmaerne har hvert sin pensionsordning

Det er der en vis sproglig konsekvens i, men det lyder inderlig unaturligt.

Når der ikke er samme usikkerhed med *hver for sig*, er grunden muligvis at denne forbindelse har klare grammatiske sidestykker: *hver på sin måde*, *hver med sine børn*, *hver ud fra sine forudsætninger* osv.

EH

? Skillepind

Mål & Mæle nr. 3, november 1997, barsler i rubrikken Ord til tiden med et nyt ord, nemlig *skillepind* i betydningen sådan en tingest der skiller den ene kundes varer fra den anden.

Under mit juleindkøb i Føtex, City Vest i Brabrand, spurgte jeg kassedamen om, hvad hun kaldte 'sådan en'. »Hvorfor spørger du om det?«, sagde hun. »Det drejer sig om en sprogvidenskabelig undersøgelse,« sagde jeg. Stort smil fra damen og interesseret tavshed i den nærmeste del af køen. »Det hedder da et *næste kunde-skilt*, og det har vi altid kaldt det,« sagde hun.

Samtykkende mumlen fra køen og anerkendende blikke til damen.

Flot ord! Betydningsmæssigt helt præcist, smukt auditivt og visuelt. Varm og glad julestemning om det danske sprog!

Tove Brejnbjerg Christensen
Brabrand

! Samtidig med forslaget *skillepind* luftede jeg tvivl om hvorvidt sprogbrugene ville tage ordet til sig. Her kommer så et længere og efter min mening mere besværligt ord *næste kunde-skilt* (sådan skal det skrives efter Retskrivningsordbogens regler om gruppesammensætninger), og fra anden side har jeg hørt at man også kalder den en *fødevareretkant*, selvom det jo ikke kun er fødevarer der ligger på båndet. Ingen af disse to forlag beskriver efter min mening tingens funktion, nemlig adskillelsen af varer. Personligt foretrækker jeg derfor stadig *skillepind*, selvom flertallet vil vælge noget andet. Og så er dén pind vist ikke længere.

PF

Hvor dansk er det danske sprog?

»Fremmedordene har frelst det danske sprog fra undergang!« Denne udfordrende og overraskende konstatering argumenterer Erik Hansen og Jørn Lund overbevisende for i deres bog »Kulturens Gesandter« (1994). Ikke uden besvær finder de frem til en tekst med rent dansk og viser samtidig det smukt barnlige, men alligevel beskedne niveau, man må nøjes med at bevæge sig på uden fremmedord:

Der var engang en mand
Han boede i en spand
Spanden var af ler
Konen vasked' bleer
Nu kan jeg ikke mer'

Forfatterne kan heller ikke mer'. De opgiver at finde tekster, der er lige så danske.

Professorerne leger med sproget

I den nationale genforeningsrus konstruerer Verner Dahlerup i 1921 en lille historie, der skal demonstrere, hvor let det er at skrive rent dansk, men han kom samtidig for skade at vise hvordan en sådan tekst afspejler et kulturtrin, der kan være tidlig middelalder og i hvert fald ikke Dahlerups samtid.

Til gengæld morede Otto Jespersen sig med at danne denne sætning: »Samtlige moderne fotografier portrætterer smukke, fikse damer«. Her er tysk, engelsk, fransk og græsk repræsenteret, og kun bøjningsendelserne er danske. Det konstruerede lyser ud af teksten, som ikke desto mindre er oplysende ved at vise, at med udelukkende

fremmed stof, bliver sproget alligevel dansk på grund af strukturen.

Jørn Lund har i »Sprog og sprogbrug i dag« (1982) denne tekst: »Den danske badmintonstjerne (Lene Køppen) fightede suverænt, hendes serv var præcis, og hendes smash gik fint igennem. Efter matchen gav den danske sportspige – stadig »høj« efter sejren – interviews til pressen og oplyste, at hun havde ventet et hårdt ræs efter den tørn, hun havde taget samme eftermiddag i mixeddouble.« I Allan Karkers sproghistorie (1993) oplyses det, at teksten er en konstruktion af Jørn Lund. Enhver kan konstatere dens meget høje frekvens af engelske låneord, men dog er det ikke mere påfaldende, end at det var muligt at tro, at den kunne have stået på en sportsside i en avis.

Fra Jørn Lunds side må den være tænkt som et oplysende eksempel på, hvordan den engelske indflydelse først og fremmest gør sig gældende i bestemte sprogsfærer.

Nu følger en lidt længere tekst, hvor læseren kan overveje, hvor dansk den er, også i forhold til den lige citerede.

Familieaften

Det var en ganske almindelig kernefamilie. Den 12-årige søn John sad på sit værelse, opslugt af en indianerroman. Han læste om, hvordan rødhuderne gik på krigsstien efter at deres medicinmand havde advaret dem mod at begrave stridsøksen. De skulle ikke lade sig lokke af blegansigternes ildvand. Den

store ånd ville være med dem, om de så skulle gå til de evige jagtmarker. Da moderen en dag, efter at have taget skumbad, lagde sin make-up, hørte han faderen sige, at hun havde taget krigsmaling på. Det lød mærkeligt indiansk, syntes John, så da faderen om aftenen tog tobakken frem, spurgte han ham lidt drilagtigt, om han nu skulle tænde fredspiben.

Johns storebror plejede i weekenden at male byen rød, men var for en gangs skyld hjemme og læste en formiddagsavis, der solgte godt på grund af sine sladderspalter. Her fik man intime detaljer om de mænd, der bevægede sig i magtens korridorer. Han bladede fra en historie om et karaktermord på en politiker til en anden om en kvinde, der klagede over åndelig grusomhed i sit ægteskab og kom frem til bladets populære folde-ud-pige.

Faderen og moderen og den 17-årige datter så fjernsyn. De havde lige set en sæbeopera med dåselatter, og nu var tv-avisen i fuldt sving med hastigt skiftende indlæg om reagensglasbørn, en kendt direktør, der havde fået et gyldent håndtryk, om Hollywoods filmproduktion som en drømmefabrik. Så kom en sag om kreativ bogføring og et kort glimt fra en boksekamp, hvor den ene bokser havde et blomkålsøre, og til sidst var der en melding om et rumskib, som var i vanskeligheder.

Efter tv-avisen fulgte en diskussion mellem to politikere, som var enige om, at der forelå en ny situation med den kolde krigs afslutning. Jerntæppet var væk, supermagterne var ikke mere på kollisionskurs, men holdt topmøder med hinanden. Frygten for paddehatte-skyen var fortid.

Var der mere, de var enige om, spurgte studieværten. Det var et godt spørgsmål, sagde den ene politiker,

men jeg er bange for, at vi, når vi skal se på, hvordan landet ligger, kun kan enes om at være uenige. Lad os kalde en spade for en spade: Sandhedens øjeblik er kommet for regeringen, som ikke lever op til sine løfter. Den står med ryggen til muren. Næste valg vil bringe os til magten med en jordskredssejr, fordi regeringspartiets hårde kerne smuldrer, og ingen kan se, hvad partiet står for. Tillidskløften mellem ledelsen og de menige medlemmer vokser, fordi regeringen indgår i en uheldig alliance med uansvarlige partier.

Efter debatten erklærede datteren, at hun elskede at hade alle politikere. Forældrene, der ivrigt havde studeret de stridendes kropssprog, kunne ikke blive enige om, hvem der havde været ude i tovene, og om debatten var endt med dødt løb.

Lidt analyse af »Familieaften«

De fleste vil vel nok opfatte beretningen om familien som en dansk tekst med forholdsvis få af de ellers for tiden fremherskende engelsk/amerikanske direkte lån: make-up, weekend, tv. Derudover vil man – alt efter sprogkyndighed kunne finde et ikke påfaldende stort antal andre ord af fremmed oprindelse: korridorer, kreativ, alliance m.fl., der kendes på, at de afviger fra de oprindelige, danske i udtale (ikke tryk på første stavelse), bogstavering m.m.

Måske vil det overraske, at teksten, hvad angår engelsk/amerikansk indflydelse, let kan konkurrere med Lene Køppen-teksten. At det ikke umiddelbart ser sådan ud, skyldes, at fremmed påvirkning gør sig gældende på en række mere diskrete måder, som fx oversættelseslån, der med danske ord gengiver de fremmede: blomkålsøre,

kropssprog (cauliflower ear, body language). Ud over de mange oversættelseslån, er der også de endnu mere for-dækte betydningslån, dvs. ord, som i modsætning til de foregående, der var nye på dansk, er ord, som er velkendte, gamle størrelser, men får ny betydning, fordi det tilsvarende ord på engelsk også har fået ny betydning. Udtrykket »et godt spørgsmål« lyder meget dansk, men er ikke desto mindre en ny vending, et betydningslån, når det angiver, at spørgsmålet er vanskeligt at besvare (a good question).

Endnu mærkeligere er det, at »Familieaften« også kan opvise en stribe idiom-er overtaget udefra. Ved idiom-er forstår man nemlig faste vendinger, som ellers regnes for karakteristiske for det sprog, hvor de efter fødesteds-kriteriet hører hjemme: »male byen rød« (paint the town red), »se hvordan landet ligger« (see how the land lies).

Allermest bemærkelsesværdigt er det måske, at man kan låne det samme ord op til flere gange, så at man har ét ord, men med to forskellige betydninger: først kommer »jerntæppe« ved over-sættelseslånet fra tysk »eisener Vorhang« om den velkendte sikkerhedsfor-anstaltning i et teater, derpå bliver det samme ord indført igen som betyd-ningslån fra engelsk og med nyt poli-tisk indhold (iron curtain).

Ikke så få gamle lån fra den store middelnedertyske bolge fx »maling«, »magt«, »dåse«, »glas« indgår i nye lån fra engelsk: »krigsmaling«, »mag-tens korridorer«, »dåselatter«, »rea-gensglasbørn«.

Knud Sørensens bog »Engelsk i dansk« (1995) er en sand øjenåbner for den engelsk/amerikanske påvirkning, der på forskellig måde skjuler sig i dansk sprogdragt. Uden denne bog vil-

le forfatteren til nærværende artikel ikke have kunnet konstruere eksemplet »Familieaften«.

Fattigdom eller livskraft?

Må det ikke betragtes som fattigdom, at dansk låner så meget? Hvis man drager en parallel til litteraturen, kunne man spørge, om det gør dramatikerne Shakespeare, Holberg eller Brecht ringere, at de med arme og ben har tyvstjålet meget af deres stof? Det afgørende må være, hvad de har fået ud af det. Holbergs komedie »Jeppe på Bjerget« er et dybt originalt værk, selv om motivet – konge for én dag – er taget fra den glemte Bidermans Utopia, som igen har lant det fra indisk sagn-stof, der over Iran har nået Europa og også er blevet brugt af andre dramati-kere. Det forbløffende er sprogets evne til at udvikle sine udtryksmuligheder ved at tage imod så meget udefra og i kraft af sin struktur alligevel at gøre det til dansk, et sprog med sit eget umiskendelige særpræg.

Med de fremherskende vestlige vin-de, der stryger hen over Atlanten, er sprogfolksomheden så stærk, at begrebet politisk korrekthed, som ellers endnu er et udpræget amerikansk fænomen, kan få nogle danskere til at udskifte »neger« med »sort«, selv om ordet her-tillands ikke har haft klang af noget nedsættende i retning af »nigger«. »Sort« er som betydningslån bemær-kelsesværdigt ved at skubbe et låneord ud til fordel for et hjemligt, så at det danske sprog i dette tilfælde bliver mere dansk ved at låne!

Man kan skelne mellem lån, som er nødvendige (»computer«), berigende (»kropssprog«) og overflødige (»you name it«). Det har også været muligt tidligere at udtrykke, hvad der ligger i »kropssprog«, men her får man et

prægnant ord forærende, der fint sammenfatter det hele. »You name it« ses nu ret tit. Brugeren af det vil være »in« eller med på noderne, som det hed tidligere, og har måske en flov fornemmelse af at være lidt gammeldags dansk ved at bruge det gængse udtryk »osv.«. De oversættelseslån, man har forsøgt sig med, virker klodsede og inderligt overflødige: »nævn De det«, »nævn selv videre«.

Fremtiden

Erik Hansen og andre sprogfolk har med rette påpeget, at den engelsk/amerikanske indflydelse er meget lille sammenlignet med, hvad sproget tidligere har været ude for, når det gælder fx nedertysk og højtysk. Hvis der ikke er så mange, der vil tro, at det forholder sig sådan, hænger det ikke mindst sammen med, at ord, som er førstegenerationsindvandrere som fx »curling«, gør sig helt anderledes bemærket end de, der har været her så længe, at man ikke mere tænker på, at også de engang har fået indfødsret, fx »rude«.

Traditionelt kalder man »curling« et fremmedord og »rude« et låneord. Hvis man virkelig vil til bunds i hvor meget eller hvor overraskende lidt, som er oprindeligt dansk, er det ikke nok at gribe fremmedordbogen. Man må også have fat på den etymologiske, der fortæller ordenes historie, og så viser det sig, at man har beregnet, at det oprindelige danske beløber sig til den beskedne sum af godt 3500 ord af Retskrivningsordbogens mere end 60000.

Sprogfolk er tilbøjelige til at berolige dem, der er opskræmte af den engelsk/amerikanske indflydelse, med at den først og fremmest rammer bestemte områder som rockmusik, edb og sport, og der er ingen tvivl om, at

det gælder for en tilstandsbeskrivelse lige nu. Men tendensen eller trenden, som det hedder, hvis man ikke vil virke gammeldags, er tydelig. Livet i den tidligere beskrevne »Familieaften« står ganske vist i massemediernes tegn, men der berøres mange områder, som spiller en stor rolle i menneskers dagligliv: roman- og avislæsning, hygiejne, politik, underholdning, sport, erhvervsliv og kriminalitet. Den opfattelse, at den fremmede indflydelse er begrænset til bestemte domæner, som de er blevet kaldt, holder ikke helt, når disse domæner er så vitale og dominerende, som de er. Hvis man så undrer sig over, at de engelsk/amerikanske ord alligevel er ret fåtallige, og det er de faktisk – endnu, må man tænke på, at tysk og andre sprog har haft århunderter til at gøre sig gældende i, men engelsk/amerikansk først for alvor er slået igennem i de sidste få årtier. Efter 1945 kom der fart over feltet, og accelerationen er betydelig.

Hvis man har brug for national stolthed på sprogets vegne, kan man til gengæld tænke på de ikke så få danske ord, der er lånt til engelsk og derigennem er udbredt globalt i et verdenssprog. Det gælder fx så centrale ord som »they«, »them«, »their« og udsagnsord som »give« og »take«.

Fra første færd tager dansk imod de ord, der følger med nye kulturstrømninger som fx kristendommen: »kirke«, »præst«, »synd«. Ordet »lån«, der indgår i den sprogvidenskabelige betegnelse låneord, bliver her brugt lige så upræcist, som det forekommer i dagligdagens sprog. Hvor ofte har man ikke hørt »Kan jeg låne en tændstik/liidt ild?« Ingen har tanke på, at der skal leveres noget tilbage. Sprogene imellem får modtageren noget ved et

såkaldt lån, men det går ikke tabt for giveren.

I de fleste tilfælde bør man være taknemmelig for den store strøm af låne- og fremmedord, sproget har modtaget i årenes løb og da ikke mindst, når det som nævnt til indledning er betingelsen for, at det danske sprog overlever.

*Jørn Bendix
f. 1920
cand.mag.*

*Kronologisk liste
over engelsk/amerikanske ord
og vendinger,
der udgør forlæg for teksten
i »Familieaften«*

the nuclear family, redskins, on the war-path, medicine man, bury the hatchet, palefaces, paint the town red, sells well, the gossip columns, the corridors of power, character assassination, mental cruelty, fold-out-girl, soap opera, canned laughter, in full swing, test-tube babies, a golden handshake, dream factory, creative bookkeeping, cauliflower ear, space ship, the Cold War, The Iron Curtain, the superpowers, to be on a collision course, summit meeting, the mushroom cloud, studio, a good question, see how the land lies, call a spade a spade, the moment of truth, live up to, with one's back to the wall, landslide, the hard core, stand for, the gap of credibility, an unholy alliance, love to hate, body language, on the ropes, dead heat.

Mål & Mæle

ISSN 0106-567X

Redaktion:

*Carsten Elbro, Pernille Frost,
Erik Hansen, Ole Togeby.*

Tegninger: Hanne Simone

Ekspedition og produktion:

Elbro-Tryk

Håndværkervej 10

Postboks 3072, 6710 Esbjerg V

Giro 747-3494

Telefon 75 15 43 60

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 158,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål & Mæle sendes til: Mål & Mæle, Pernille Frost, Mosevej 17, 2. th., 2860 Søborg.

Ordet *i* for tredje gang

Mål & Mæle har tidligere bragt to fortræffelige og lærerige artikler om ordet *i* som forholdsord. Den første af Ole Tøgeby i 13. årgang nr. 3 og den anden af Lars Brink i Mål & Mæle årg. 14 nr. 4 som er en kommentar til Tøgebys artikel. Det kan ligne det rene ordgyderi at ville bortøde Mål & Mæles begrænsede spalteplads på endnu en gang at berette om *i*'s meriter. Men det er vel i sprogforskningen som i juraen at hvis der fremkommer nye oplysninger i en sag, kan den genoptages. Og nye oplysninger er netop hvad Den Danske Ordbogs tekstkorpus byder på.

Først vil jeg ridse op hvad de to tidligere forfattere er kommet frem til. Derefter vil jeg kommentere det og supplere med yderligere materiale i det inderlige håb at det kan gøre *i*'s veje mere ransagelige.

Ole Tøgeby (OT) opstiller en liste over *i*'s betydninger med 11 betydningsnumre: Se figur 1.

Til denne liste har Lars Brink (LB) nogle indvendinger. Den første drejer sig om betydningsnummer 1 som vel rimeligt nok kaldes 'grundbetydningen'. Her anholder LB at OT i beskrivelsen anfører *i*'s betydning således: *med rumlig position på og omgivet af*. LB mener ikke at *på* er indeholdt i betydningen, for eksemplerne modsiges det: *syv værelser i huset* befinder sig jo ikke *på*, men omgivet af husets mure, og foreslår beskrivelsen justeret til: *inden for det rum, ... (styrrelsen) optager*, en opfattelse jeg er enig i.

Steder med tryk på

Den næste indvending gælder betydning nummer 2 der af OT beskrives som 'retningsbetydningen'. Som LB rigtigt anfører, kan retningen kun udledes af det retningsadverbium som obligatorisk skal knyttes sammen med *i*: *ned i kælderen, ud i friheden*. Og, fortsætter LB, hvis man i stedet indsætter et stedsadverbium: *nede i kælderen*, forsvinder retningsmomentet. Der er et kriterium, siger LB, til at afgøre om der er tale om retning eller sted, nemlig verbets tryk. Som eksempel anføres *Han skyndte sig i banken*. Men det er ikke uproblematisk, for alle refleksive verber har nemlig tryk. LB har dog i øvrigt ret, for i eksemplet *Hun gik i gården* (med verbet uden tryk), har man tydeligt en retningsforneemmelse, mens det næppe er tilfældet i eksemplet *Hun gik i gården* (med tryk på verbet), hvor man har en tydelig stedsforneemmelse. Imidlertid kan man i alle eksemplerne problemløst indføje et præciserende retnings- eller stedsadverbium: *Han skyndte sig hen i banken, Hun gik ned i supermarkedet, Hun gik nede i kasernegården* samtidig med at verbets trykforhold er uændrede. Vi må derfor konkludere at hovedkriteriet for at afgøre om der er tale om retning el. bevægelse, formentlig er verbets tryk, mens adverbierne har en præciserende funktion med at undgå misforståelser, specielt selvfølgelig ved de refleksive verber.

Om at bo i Kortegade og på Møllevej

Om betydning 5. hos OT 'på stedet som kaldes', eks.: *de boede i USA ...*, påpeger LB at det drejer sig om samme betydning som grundbetydningen, nemlig 'at være omgivet af' osv. Argumentet for ikke at tildele denne brug en selvstændig betydning er, som LB formulerer det, at sådan hedder det nu engang. Sprogbrugen tilsiger ifølge LB, at det hedder *på vejen, på øen, i x-by* osv. Således hedder det *De befandt sig i USA*, men *på øen*. Da der ikke er indbyrdes udskiftelighed mellem præpositionerne *i* og *på* i denne betydning, tilslutter jeg mig LB's synspunkt om at redegøre for disse bindinger under grundbetydningen, altså betydning 1, som bundne kombinationer.

Andre lokaliteter

LB fortsætter sin odysse gennem Togeby's labyrint og går til betydning 10 som også har nogen sammenhæng med geografien. I OT's univers beskrives betydningen sålunde: '(en del af) betydningsindholdet af', eks.: *hun læste i en gammel bog, et kapitel i bogen*. LB mener at der her er tale om verber der logisk involverer flere steder, og giver eksemplet *Han greb hende i ...* som kan fortsætte med *Ordrup krat* eller *en anatomisk lokalitet*. Flerheden af steder kan også kombineres, og vi får eksemplet: *Jeg sad og læste i en gammel bog i en blød lænestol*. I LB's verden er disse tilfælde alle ens og tilhører grundbetydningen. Men OT viser med sin zeugmatest at det ikke er helt så enkelt. For hvis vi kombinerer fx en geografisk lokalitet med en anatomisk, får vi et zeugma ud af det: *Politiet greb hende i armen og Ringkøbing*. Det viser at der ikke er tale om sideordnede

1. *i* (styrelse: konkret) = 'med rumlig position på og omgivet af', eks.: *syn værelser i huset, træet i haven*
2. *i* (styrelse: konkret, kun efter retningsbiord) = 'med retning til en position på og omgivet af', eks.: *ned i kælderen, ud i friheden*
3. *i* (styrelse: følelse) = 'under psykisk tilstand af', eks.: *vagne i rædsel, gøre noget i søvne*
4. *i* (styrelse: synlig dimension) = 'med (form/ størrelse/udseende af)', eks.: *i forskellige bredder, i glade farver*
5. *i* (styrelse: sted, om geografiske, sociale og andre steder) = 'på stedet som kaldes', eks.: *de boede i USA, i Europa*
6. *i* (styrelse: tidsangivelse) = 'på en tid eller et tidspunkt', eks.: *modet i juni*
7. *i* (styrelse: tilstand eller omstændighed) = 'under en tilstand af, under omstændigheder af, under betingelser af', eks.: *i dette perspektiv, i sadanne tilfælde, i dit ansigts sved*
8. *i* (styrelse: tidsenheder, kun efter tilstands-udsagnsord) = 'under varigheden af', eks.: *eksperimentet kørte i 4 år*
9. *i* (styrelse: aktivitet) = 'under en proces eller begivenhed af', eks.: *det opstår naturligt i kommunikationsprocessen*
10. *i* (styrelse: tegn) = '(en del af) betydningsindholdet af', eks.: *hun læste i en gammel bog, et kapitel i bogen*
11. *i* (styrelse: klædningsstykker), 'iført som beklædning', eks.: *i kjole og hvidt, i bare ben*

Figur 1

betydninger. På samme måde skurrer det også i ørerne når man sideordner præpositionsleddene i: *Jeg sad og læste i en gammel bog og i en blød lænestol*. Vi må derfor finde en måde at beskrive dette problem på. OT er inde på at der findes nogle forbindelser der kan forklares som 'navneordet er genstandsled, styret af udsagnsordet'. De

eksempler OT henviser til drejer sig alle om tilfælde hvor der til verbet er knyttet et præpositionsled med fast præposition, som altså ikke kan udskiftes med en anden: *resultere i, hindre i, forske i* osv. Om disse forbindelsers betydning siger OT at de er genstanden for en handling, og mon ikke det er her hunden ligger begravet? For selv om OT med henvisning til at det drejer sig om et rent syntaktisk forhold hævder at *det er ikke en betydning som det er værd at skrive i en ordbog*, vil jeg alligevel bruge dette argument til at forklare hvorfor zeugmatesten får det udfald den gør. Hvis vi ved handlingsverber der ud over den handlende involverer en yderligere genstand, antager at *i* har den funktion at det knytter genstanden til verbets handling, så lyder det plausibelt også at antage at denne genstand er målet for verbets handling. Og hvis det holder stik, så har vi en forklaring på hvorfor vi ikke kan sideordne *Jeg sad og læste i en bog og en gammel lænestol*. For en bog er målet for verbets handling, mens en gammel lænestol er stedet hvor handlingen foregår. Der foreligger således to betydningsmæssigt forskellige led, idet det ene betegner 'sted' og det andet 'mål for verbets handling'. Med zeugmatesten i baghovedet vil jeg derfor hævde at målet for verbets handling ikke blot er et syntaktisk fænomen, men et semantisk, og så bør det vel også med som et betydningsnummer i en ordbog. Betydningen er i øvrigt ret udbredt, så til illustration bringes her nogle flere eksempler: *save i bordbenet, slå i dejen, skære i benet, trække i døren, klippe i papiret*.

Desuden har denne betydning også en medbetydning, idet den signalerer at verbalhandlingen har en vis varighed og ikke nødvendigvis fører til noget

resultat. Det kommer meget tydeligt til udtryk når man sammenligner med andre konstruktioner som de samme verber indgår i: *save bordbenet af, slå dejen ned, skære benet af, trække døren i, klippe papiret over*. I disse sidste eksempler er der tale om en slags tilstandsforandring hos genstanden for verbets handling. Således kan man af de trykstærke partikler: *af, ned, i, over* se hvilken ny tilstand verbalhandlingens genstand er overgået til. I eksemplerne med de tryksvage *i*'er ovenfor signaleres blot hvad der er genstanden for verbalhandlingen, men ikke hvad handlingen ender med. Det vil imidlertid føre for vidt at komme nærmere ind på det her.

Visse oversete betydninger

Afslutningsvis nævner LB nogle betydninger som han mener OT burde have nævnt under grundbetydningen, selv om de ikke er rumlige, fx: *Min far er oberst i Flyvevåbnet, den yngste i slægten, et medlem i foreningen* mfl. LB skelner her mellem *pålydende* og *faktisk* betydning og jævnfører det med *hest* (dyr) og *hest* (gymnastikredskab). Men jeg synes ikke helt det holder. For det første vil man vel kalde *hest* som gymnastikredskab en overført betydning af *hest* som dyr, og jeg har vanskeligt ved at se argumentet for at skelne mellem et pålydende *i* og et faktisk, overført *i*, når betydningen skal udledes af det substantiviske led som *i* styrer el. af kombinationen mellem verbum og det styrede substantiviske led. For det andet fører argumentet jo i sin yderste konsekvens derhen at hvis man finder en pålydende grundbetydning der er rummelig nok til at indeholde alle betydningsvarianter, så er resten blot faktiske betydninger. Jeg vil tro at man for *i*'s vedkommende så ville kun-

ne sige at den indeholder en form for lokalisering. Dette overbegreb kan så specificeres ud i sted, tid og tilstand, men for at det kan virke, skal der under alle omstændigheder findes en grundbetydning at overføre fra. Vælger man 'konkret sted' vil tidsbetydningen så skulle forstås som overført fra stedsbetydningen. Det kan man også godt, men det virker unægteligt lidt søgt i betragtning af hvor udbredt den er.

I stedet vil jeg hellere forsøge mig med en 'ægte' betydning. Og med lidt god vilje tør jeg påstå at LB selv har gjort lidt af forarbejdet med de eksempler han nævner. De ser ud til at kunne grupperes samlet under én hat som jeg vil betegne: 'med et tilknytningsforhold til'. Det er ikke nogen specielt præcis betydningsbeskrivelse, men jeg tror den giver en idé om hvor det bærer henad. Sammenligner man fx med genitivforbindelser som *slægtens yngste, foreningens medlem(mer)* o.l. som man vel kunne omskrive præpositionsforbindelserne til, er der en del der tyder på et slægtskab med præpositionsforbindelser (såfremt man accepterer denne halvvejs cirkulære argumentation). Og da genitiver netop betegner et tilknytningsforhold i bred forstand vil det være et om end halvvejs cirkulært argument for at beskrive *i's* betydning som et tilknytningsforhold. At tilknytningsforholdene kan være af forskellig art og at de kan underinddeles, vil jeg ikke gå nærmere ind på her.

Mellemregning

Med LB's indvendinger mod OT's betydningsbatteri når vi frem til en foreløbig status der i kort form ser sådan ud:

1. inden for det rum styrelsen optager: *øl i flasken*

Bundne kombinationer af stedsangivelser: *i Bredgade, i USA* som konkurrerer med *på: på øen, på H. P. Hanssensvej, på Ny Guinea*

2. under psykisk tilstand af: *vågne i rædsel*
3. med form/størrelse/udseende af: *i lyse farver*
4. på et tidspunkt: *mødet i juni*
5. under de omstændigheder / betingelser om styrelsen angiver: *i dette perspektiv*
6. med en varighed af: *projektet løb i 4 år*
7. under en proces el. begivenhed: *det sker i kommunikationsprocessen*
8. målet el. genstanden for en handling: *hun læser i bogen, klippe i papiret*
9. ikklædt noget tøj e.l.: *i kjole og hvidt, i rustning*
10. med tilknytning til: *den yngste i slægten, oberst i Flyvevåbnet*

Kan det nu ikke snart være nok?

Når man sidder med så mange betydninger melder to spørgsmål sig straks: 1. Har vi fået alle betydninger med? 2. Kan der rationaliseres i de betydninger vi har? Til det første vil jeg svare nej, og til det andet ja. Begge svar er imidlertid problematiske, for det rejser spørgsmålet om hvad der er hoved- og hvad der er underbetydning. Og svaret på det spørgsmål rummer ingen sproglige sandheder i sig selv, men afhænger af det formål beskrivelsen gælder. Når jeg derfor grupperer lidt om på betydningerne og tilføjer et par nye, skal det blot ses som et forsøg på at opstille et praktisk anvendeligt betydningsinventar der er så kort som muligt og som tager hensyn til betydningernes indbyrdes relationer.

Facit

Nye betydninger i forhold til mellemregningen ovenfor er markeret med fede tal.

1. (styrelse = sted, rum) inden for det sted el. rum styrelsen optager: *vin i glasset*
- 1.1 (styrelse = geografisk lokalitet) [i faste forbindelser og undertiden vekslende med *på*]: *i Bredgade, i Rudkøbing; på Tagensvej, på Sjælland; i/på Island, i/på Grønland*
- 1.2 (styrelse = beklædning e.l.) iført det styrelsen betegner: *i badetøj, i sæk og aske*
- 1.3 (styrelse = afgrænsning) inden for styrelsens afgrænsning: *i alderen 40-45 år*
2. (styrelse = tidspunkt) på tidspunktet: *i begyndelsen af 1984*
3. (styrelse = tidsrum) inden for et tidsrum af: *i december havde vi travlt*
4. (styrelse = mål) genstand for en aktivitet: *læse i en bog, stikke i en kartoffel*
5. (styrelse = (fysisk) tilstand) på den måde noget eksisterer el. fremtræder: *i fuld fart, i et gyldent skær, i åbenhed; cyklen gik i baglås, uret gik i stykker*
- 5.1 (styrelse = psykisk tilstand) under indflydelse af den tilstand som styrelsen betegner: *vågne i rædsel, i dårligt humør*
- 5.2 (styrelse = omfang) som dækker et givet omfang: *bogen går i dybden med problemet, i fuld udstrækning*
6. (styrelse = tilknytning) med tilknytning til el. som del af: *professor i astronomi, fiengslet i den store røverisag*
7. (styrelse = begivenhed) under forløbet af, mens noget sker: *de var med i festivalen, i krig gælder ingen regler*
8. (styrelse = materiale) af materialet el. stoffet: *skulptur i gips, skål i drevet sølv*
9. (styrelse = faktor) med faktoren x: *i anden potens*

Knud Troels Thomsen, f. 1956

Redaktør

G. E. C. Gads Forlag

Skulle vi ikke være Des?

Jeg har lige været til en konference i Tyskland. Der siger man stadig *Sie* til hinanden – eller *du*, efter nogenlunde samme nemme regler som vi havde i Danmark for 25 år siden. Hvor er det dog nemt!

For nylig ringede jeg til SAS for at bestille en flybillet til Ålborg. Jeg blev betjent af en venlig og effektiv dame, som bad om alle nødvendige oplysninger. Og så:

- Bliver der behov for at leje en bil?
- Nej tak.
- Ønskes der foretaget hotelreservation?
- Næ tak.
- Hjemrejsen finder måske sted samme dag?

Det går pludselig op for mig at den forkrampede udtryksmåde skyldes at SAS-pigen ikke ved om hun skal sige *De* eller *du* til mig, så hun vrider sig for helt at undgå pronominer (stedord).

Og næste dag i blodbanken:

- Er der indtaget smertestillende midler de sidste 24 timer? Så skal der skrives under her som sædvanlig.

Eller dette fænomen, som er almindeligt i brugsanvisninger og andre instruktioner:

Køb nylonbånd eller satinbånd (smalt) i netop den farve, man ønsker, så det passer til lys og servietter. (Idé-nyt okt. 1991 p. 70).

Til en imperativ (*køb!*) passer pronominerne *du* eller *De*, men da de ikke kan gå an, bruges det i denne forbindelse naturstridige *man*.

Dertil er det altså kommet! Vi er begyndt at foretage krampagtige krum-spring i grammatikken fordi vi hverken tør bruge *De* eller *du* – ligesom svenskerne har gjort det i generationer af samme grund.

Den klassiske regel

I 1963 begyndte jeg at undervise ved Københavns Universitet. Jeg kom direkte fra en ansættelse ved gymnasieskolen, og af gammel vane sagde jeg i begyndelsen *du* til studenterne en gang imellem. Så skyndte jeg mig at rette til *De* og sagde undskyld, og studenterne smilede venligt. Naturligvis var man Des.

Den klassiske regel for brugen af til-talepronominerne *De* og *du* i dette århundrede ser sådan ud:

(1) Børn og unge mennesker sagde *du* til hinanden; grænsen gik ved ca. 25 år, men den lå lavere i min gymnasietid i slutningen af 1940'erne.

(2) Voksne sagde *du* til børn og unge mennesker, og grænsen lå 18-20 år. Det vil sige at voksne sagde *De* til unge mennesker inden nogenlunde unge jævnaldrende begyndte at sige *De* til hinanden.

(3) Voksne blev tiltalt med *De* af både børn og voksne. Det var den selvfølgelig og neutrale grundregel. Fra denne regel blev der gjort undtagelser efter ganske bestemte mønstre.

a. Folk som var i familie med hinanden, var dus uden udtrykkelig aftale herom.

b. Folk som var kommet til at kende hinanden godt og personligt, kunne aftale at blive dus. Der var fra tilfælde til tilfælde stor forskel på hvilken grad af fortrolighed der krævedes før man kunne foreslå *du*. Der var således intet i vejen for at man kunne forblive Des med sine naboer eller kolleger i et helt liv, selv om man spillede kort sammen hver torsdag og engang imellem tog på skovtur sammen.

c. En institution kunne have den tradition at de ansatte eller tilknyttede var dus. Det kunne være et firma eller en anden arbejdsplads, en forening, et politisk parti, en undervisningsinstitution.

Du-aftalen gjaldt ikke nødvendigvis alle lag i institutionen. Således var alle menige soldater dus; men der krævedes *De* mellem befalingsmænd og menige, mens befalingsmændene indbyrdes fulgte de normale voksenregler. Tilsvarende på universiteterne: Lærere og studenter var Des, studenter indbyrdes sagde *du*. Dog gjorde vi i min studietid den undtagelse at vi sagde *De* til ældre medstuderende – fra ca. 30 år og opefter – og overlod det til dem at foreslå *du*.

(4) Blandt voksne var pronominalbrugen helt symmetrisk. Det var *du – du*, eller *De – De*; det var utænkeligt at en voksen skulle kunne sige *du* til en anden voksen og vente at blive tiltalt med *De* af samme person. I Hertz' skuespil Sparekassen (1836), siger den ældre bådsmænd *De* til den unge skibsreder, som siger *du* til bådsmænden – og forholdet mellem dem er godt og hjerteligt. En sådan socialt betinget asymmetri i pronominalbrugen forekommer ikke i dette århundrede. I vore dage er *du* et solidaritetspronomen,

men *De* er absolut ikke et magtpronomen.

(5) Et skift fra *De* til *du* kan foreslås af den ældre til den yngre eller af den højest rangerende til den lavere, ikke omvendt. Hvor disse to kriterier kommer i konflikt, er det den sociale rang der vejer tungest. Den unge kontorchef kan foreslå den ældre bogholder at de skal blive dus, men bogholderen kan ikke foreslå det, skønt han er ældre. Her har vi en rest af social asymmetri. Når personer af forskelligt køn stod lige mht. alder og rang, ventedes det at kvinden skulle tage initiativet, fremgår det af håndbøgerne i takt og tone.

(6) Et gensidigt *du* er livsvarigt, der er ingen vej tilbage til *De*. Heller ikke når man møder en gammel skolekammerat som man ikke har set i 30 år: *du* kan virke nok så unaturligt, men man kan ikke aftale at blive Des.

Dette, at der ikke er nogen vej tilbage til *De*, kræver megen takt og situationsoverfølelse af den som foreslår *du*. Det er yderligere sådan at man ikke kan afslå et forslag om at blive dus uden at krænke forslagsstilleren meget alvorligt: »Hør, skulle vi ikke være dus?« »Næh, det vil jeg helst ikke!«

Den aktivistiske fejlslutning

Stillet op på den måde kan de klassiske regler tage sig både irrationelle og udviklede ud. Men i praksis fungerede de ganske gnidningsløst. Man vidste hvem man var Des og dus med, og når man mødte nye mennesker, behandlede man dem med sikker intuition efter reglerne.

Denne harmoniske og uproblematisk tilstand blev forstyrret alvorligt i slutningen af 1960'erne, og der er ingen tvivl om at dette hænger sammen med »ungdomsoprøret«. I årtierne forud havde man ganske vist i dansk og

andre europæiske sprog som skelner på tilsvarende måde, kunnet konstatere en vis forskydning af grænsen mellem *De* og *du*, således at *du* bredte sig noget. Men det er veldokumenteret at 1960'ernes og 70'ernes kritiske og oprørske aktivister, specielt ved universiteterne, havde kampen mod *De* på deres program. Formålet var vel dels provokationen i sig selv: at sige *du* til alle uden at bygge på en aftale – dels en forestilling om at man på den måde kunne vise solidaritet med arbejderklassen ved at imitere dens pronominalbrug.

Men dette beroede på en naiv aktivistisk fejlslutning som minder meget om hvad der samtidig skete med visse påklædningskonventioner.

De fleste arbejdere bliver beskidte af at arbejde, og derfor vasker de sig og skifter til rent og pænt tøj ved fyraften. Men aktivisterne, som for størstedelen stammede fra den højere middelstand, traf af gode grunde aldrig arbejdere i fritiden, og troede derfor at de imiterede arbejderpåkledning ved at anlægge sorte negle og laset og snavset tøj.

På samme måde med *De/du*-fænomenet. Det er utvivlsomt rigtigt at arbejdere brugte *du* meget mere end middelklassen. Det hænger dels sammen med selve arbejdspladsens næsten undtagelsesløse *du*-konvention (regel 3.c ovenfor), dels med at fortroligheds- eller solidaritetsgrænsen trækkes videre i arbejderklassen end i middelklassen (regel 3.b), således at *du* indfinder sig hurtigere og oftere.

Men det betyder ikke på nogen måde at *De* ikke eksisterer i arbejdernes sprog. Nok siger de *du* til mange, men der er altid nogle som de foretrækker – eller insisterer på – at forblive *Des* med.

Det vidste aktivisterne heller ikke.

Situationen i dag

På området tiltalepronominer har det danske sprog forandret sig voldsomt de sidste 25 år, til trods for at et kvart århundrede er meget kort tid i sproghistorien.

De er ikke forsvundet, men dets område er indskrænket meget, og formentlig findes der voksne danskere som aldrig siger *De* til nogen.

Utopien om det fuldkommen harmoniske sprogsamfund hvor alle behersker samme kode og formulerer sig klart og uden bagtanker, skal man egentlig ikke ønske sig. Det ville blive for kedeligt og for uinspirerende. Det hører med til den sproglige hverdag at der er småkonflikter og misforståelser, fordi der er forskel på dialekter og rigsmål, forskelle mellem generationernes dansk og forskelle mellem individers sprogbrug. Den slags trækker sproget ind i opmærksomhedsfeltet i nogle øjeblikke og giver os anledning til at tænke over sproget og diskutere det med de andre: Nå, sådan siger du, jeg har lært at ... , men det kan da godt være ... på den anden side ... I den slags situationer kan man pludselig opleve at sproget er et fælleseje som kræver opmærksomhed og samarbejde.

Men *De/du*-problemet er ikke af den art. Nok gør det os opmærksomme på sproget, men det er ikke en frugtbar konfrontation som kan føre os videre. Når det gælder *De* og *du* farer vi forfjamskede rundt af skræk for at gøre noget rent forkert – eller vi forsøger at krybe udenom.

Man sætter sig f.eks. ind i en taxa og begynder at snakke med chaufføren, men uden at sige *De* eller *du*. Her skal han bestemme hvad det skal være. Chaufføren synes det er kunden der skal bestemme, og en træls og unaturlig samtale i passiv og besværlige om-

skrivninger slæber sig gennem kabinen, indtil en af parterne giver en melding på enten *du* eller *De* – hvis ikke turen da er forbi inden.

Eller man spiller beslutsomt ud med *De* og bliver svaret med *du*; det er som regel ment som en diskret opfordring til lidt mere uformel omgangstone. Mere alvorligt er det hvis man siger *du* og får *De* igen. Det er en irettesættelse for nedladdenhed.

Før vidste danskerne hvad *De* og *du* betød og var enige om hvordan ordene skulle bruges. Nu er det endt i splittelse og forvirring.

Fremtiden

Det ser ikke ud til at *De* er ved at forsvinde. Tværtimod har mange gjort den iagttagelse at dette pronomener i en vis fremrykning. I al fald i Københavnsområdet er chancen for at blive tiltalt med *De* i en butik, på posthuset eller en bank steget noget de seneste år.

Der tegner sig to tendenser for en ny brug af tiltalepronominerne.

(1) I situationer hvor *De* overhovedet kan komme på tale, forventer og accepterer mange unge langt op i tyverne at blive tiltalt med *du* af voksne som er mærkbart ældre, men finder det naturligt at sige *De* selv. Barn-voksen grænsen synes at være forskudt opad.

(2) Blandt unge fra de højere sociale lag i København er det at bruge *De* til ældre voksne et signal om social status. Ved at sige *De* markerer man at man har klasse og skiller sig ud fra de lag der bruger *du* overalt. Tiltalepronominerne har således fået en sociolektisk funktion som de ikke havde før.

Der er intet der tyder på at vi er ved igen at nærme os den klassiske regel for brugen af *De/du*. Det ville være en meget stor omvæltning, og bl.a. er nye-

re navneskik med til at spærre for en tilbagevenden: Unge og yngre danskere bruger næsten udelukkende fornavn i om- og tiltale af personer, og fornavn er uløseligt forbundet med *du*. Skulle det klassiske *De* blive en mulighed igen, måtte man formentlig til at bruge for- + efternavn – eller genindføre *hr.*, *fru* og *frøken*!

En konsekvent opgivelse af tiltalepronominet *De* ville være en renfærdig, men urealistisk løsning og spare os for de mange problemer vi har fået på halsen. Men sproget ville miste en værdifuld udtryksmulighed, idet det jo ikke bare er *De* der forsvinder – det gør *du* også. Det indhold af nærhed og solidaritet der lå i det klassiske *du*, forudsætter naturligvis modsætningen til det neutrale *De*. Hvis man ikke kan være *Des*, kan man heller ikke være *du*.

Det sandsynlige er at vi kommer til at trækkes med pronominalforvirringen i flere generationer endnu. Vores hverdag er blevet mere besværlig og vort sprog lidt fattigere.

Erik Hansen, f. 1931
professor i dansk sprog
Københavns Universitet

Adstantiver: en ny ordklasse i dansk?

Pladsen foran en banegård hedder en banegårdsplads, og flere butikker der er samlet i et center, kaldes et butikscenter. Men centret ved banegården i Odense hedder Odense Banegård Center – i tre ord. Er der mon en særlig grund til denne uortodokse ortografi, eller er det bare fordi fynboer ikke er ret gode til at stave? Svaret vil fremgå af denne artikel.

Den engelske regel

Det er i de senere år kommet på mode blandt danskere at skrive komposita (sammensætninger) adskilt i deres bestanddele. Det har en del af os nemlig observeret at man gør i engelsk (det gør man nu ikke, det ser bare sådan ud), og som led i den i nogle kredse så forkætrede amerikanske kulturimperialisme bestræber danskerne sig også på at importere denne vane til deres sprog. Det fungerer jo uden problemer i engelsk, så gør det vel også i dansk.

Nej, det gør det ikke, for selv om dansk og engelsk begge er germanske sprog, fungerer de ikke helt på samme måde. De forskelle der er interessante i denne forbindelse, er for det første at engelsk ikke danner komposita i nær samme omfang som dansk og tysk, for det andet at engelsk ikke har så mange bøjningsformer som de andre germanske sprog, og for det tredje at engelske ord meget oftere og nemmere skifter ordklasse uden ortografiske ændringer. Det er derfor i mange tilfælde ikke muligt at se på et enkelt ord hvilken

ordklasse det hører til; det må folk selv regne ud på grundlag af konteksten.

Et godt eksempel er *concrete*, som både kan være et substantiv, flere forskellige adjektiver og et verbum i både infinitiv og præsens, endda i samtlige personer og numeri bortset fra tredje person singularis. Hvilken af delene der er den aktuelle, kommer alene an på konteksten.

Anvendt som substantiv betegner ordet en blanding af sand, cement og vand. Anvendt som adjektiv kan det betegne at noget laver eller er lavet af denne blanding: *a concrete mixer, a concrete wall*, man kan udpege ét eksempel blandt flere eller i modsætning til noget generelt: *in this concrete case*, det kan betyde at man er præcis i modsætning til vage formuleringer: *be more concrete*, og endelig kan det betegne noget håndgribeligt i modsætning til noget imaginært: *the police have no concrete evidence that the teacher has used concrete objects for teaching mathematics*. Som verbum anvendes det om en arbejdsproces i forbindelse med den substantiviske betydning: *They are going to concrete the floor tomorrow; we can carry out the wiring next week while they concrete the pipes in*.

Man danner dog også i nogle få tilfælde komposita i engelsk, men kun undtagelsesvist, og så betyder det i de fleste tilfælde noget andet: En gang stod jeg f.eks. på en pub i Newcastle da en halvanden meter høj termit kom ind,

lettede på bowlerhatten og spurgte: »Excuse me sir, where is the bar tender?« Hertil kunne jeg blot svare: »I don't know. Ask the bartender.«

Danske sammensætninger

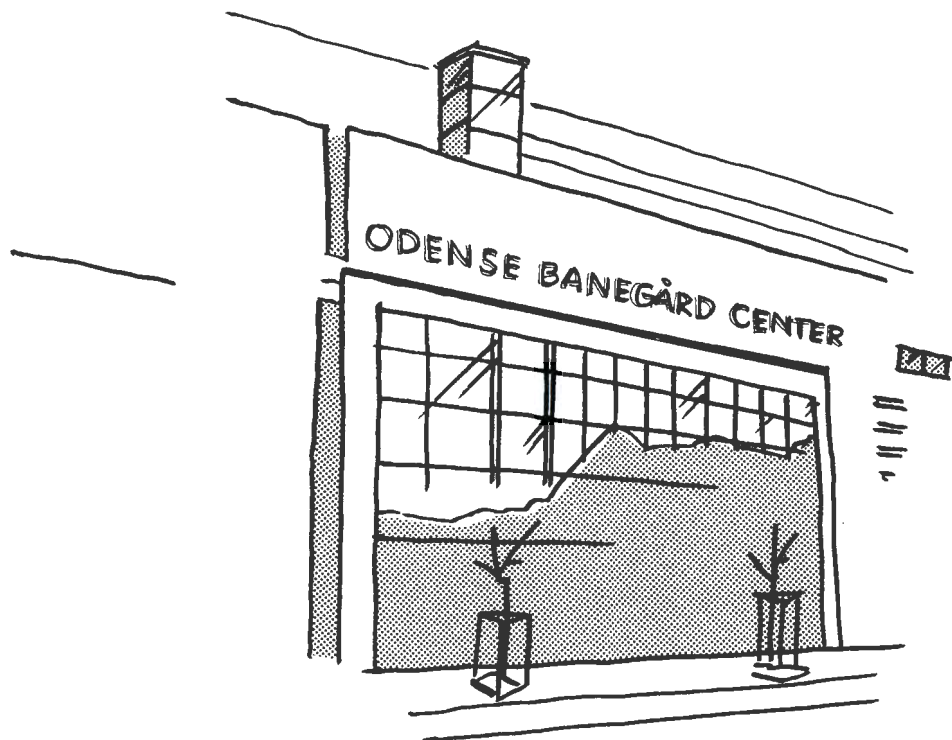
Fik I fat i den? Hermed er vi nemlig på sporet af den forskel mellem engelsk og dansk som denne artikel handler om: I engelsk er det altså normen at man bare skriver ordene efter hinanden som vist ovenfor med *concrete*, mens det med bartenderen er undtagelsen.

Sådan fungerer dansk ikke: For det første danner vi komposita; vi kan endda gøre det aldeles hæmningsløst uden at komme i strid med nogen grammatiske regler. Ligesom engelske jurister kan skrive en hel side med kun et eller to punktummer og slet ingen kommaer (angiveligt for at gøre det nemmere at

forstå teksten). kan danskere skrive ord der fylder flere linjer: *Privatbanestationsforstanderenskepensionskassebestyrelsesformandskasketskyggepudsekuldsgrossistforeningsmedlemshonorar* er måske ikke blandt de halvtreds hyppigst anvendte ord i det danske sprog, men det er ikke desto mindre den korrekte danske betegnelse for det vederlag som disse agtværdige borgere får for deres uegennyttige virke.

Særligt lange komposita er det dog almindeligt at opdele i præpositionsforbindelser, så f.eks. *lønbogholderioplysninger* bliver til *oplysninger fra lønbogholderiet*. Desuden skal det bemærkes at forkortelser adskilles fra de andre led med en bindestreg: *telefonnr., pc-bruger*.

To andre vigtige forskelle er dels at dansk har betydeligt flere bøjningsfor-

mer end engelsk, dels at danske ord ikke skifter ordklasse når de anvendes i komposita. I eksemplet med *a concrete floor* skal man lægge mærke til at *concrete* skifter ordklasse fra substantiv til adjektiv alene på grund af at det anvendes som sådant. Dén går ikke i dansk: Her skifter cement ikke ordklasse bare fordi det sættes sammen med et andet substantiv til et kompositum; cementgulv består stadig af to substantiver der er sat sammen til ét.

Forklaringen er at danske adjektiver i modsætning til deres engelske kolleger har genus- og numerusdeklinations, og denne retter sig efter det substantiv som adjektivet er underled til. Hvis *cement* skulle skifte ordklasse fra substantiv til adjektiv og således stå som separat ord når det anvendes som første led i et kompositum (som derfor ikke ville være noget kompositum), hvis det altså hed **et cement gulv* ligesom det hedder *et ujævnt gulv* – så skulle det også hedde **en cemen væg* og **to cemenne vægge*. Da de fleste danske adjektiver også kompareres, skulle man også kunne skrive at **den cemenneste* af de to vægge var **cemennere* end den anden.

Et yderligere problem er at man i dansk ofte indsætter et s mellem ordene når man danner komposita. Når man f.eks. sætter *retskrivning* og *ordbog* sammen til ét ord for at få en betegnelse for en ordbog om retskrivning, hedder det ikke **retskrivningordbog* men *retskrivningsordbog*. Hvis man alligevel er nødt til at dele ordet ved et linjeskift, skal det jo som alle andre komposita så vidt muligt deles i sine bestanddele, og s'et skal så blive stående i slutningen af første del.

Hvis man så – som Gyldendal har gjort det på forsiden af deres røde udgave – fejlagtigt lader de to dele stå

som separate ord uden skillestreg: **Retskrivnings ordbog*, har man dannet en genitivkonstruktion i stedet for et kompositum. Denne titel betyder altså ikke at det er en ordbog om retskrivning som Gyldendal har udgivet, men at det er Gyldendals (ukorrekte) retskrivning der ejer en ordbog. Det fremgår ikke af titlen hvad det er for en ordbog deres specielle retskrivning har, om det f.eks. er en fransk-tyrkisk teknisk ordbog, men en dansk retskrivningsordbog tyder det ikke på at det er.

Men når man tænker på hvordan nogle aviser bærer sig ad nu til dags, skal man vel være glad for at det ikke f.eks. er delt **Retskrivningsordbog*.

Odense Banegård Center

Det er altså ikke korrekt dansk at skrive **et cement gulv*, og hvis man sætter banegård og center sammen for at betegne et center med eller ved en banegård, skal man sætte dem helt sammen til ét ord: *banegårdcenter*.

Hermed har vi det rigtige svar på det spørgsmål der indledte denne artikel: om det mærkelige navn man har givet det nye center ved banegården i Odense, bare skyldes at fynboer ikke er ret gode til at stave. Det gør det.

*Sten Hedegård Nielsen, f. 1956
stud.mag., ED,
smed og korrespondent*

Mål & Mæle på Internettet med vinderlogo

Mål & Mæle har fået egen hjemmeside på Internettet. Adressen står nederst på siden her. På hjemmesiden kan man finde Mål & Mæles adresser – svarende til oplysningerne i bladets kolofon. Der er også aftryk af forsiderne af de seneste numre og et par eksempler på artikler fra bladet.

Redaktionen besluttede enstemmigt

at lade logoet her på siden vinde konkurrencen. Det vil sige, at ophavsmanden Carl Jørgen Nielsen kan se sit logo på Internettet og se frem til et års gratis abonnement på Mål & Mæle. Sammen med logoet kan man for første gang i Mål & Mæles historie finde en beskrivelse af bladet. Den lyder sådan:

Mål & Mæle er et populærvideenskabeligt tidsskrift om sprog og sprogbrug. Det spænder over det hele, fra det mindste lille komma og den smarteste apostrof – til det største: vil dansk overleve den amerikansk-engelske syndflod af nye ord og udtryk? Og hvem bestemmer egentlig over sproget?

Siden 1974 har Mål & Mæle været leverandør af sproglig bevidsthed til både dronning, folk og dansklærere. Med tradition for at være først med sprogligt nyt har Mål & Mæle afsløret, hvad der optager og irriterer danskerne mest ved deres sprog, hvorfra sproglige trends kommer, og hvorfor det er OK at værdsætte nogle og rynke på næsen ad andre. I Mål & Mæle kunne man læse om voksnes danskeres læsefærdigheder, før problemerne blev kendt;

her får man indsigt i rigtigt og forkert, og debatten om godt og dårligt sprog får rig næring, bl.a. igennem læserbrevkassen.

Mål & Mæle blev tildelt Poul Henningsens kulturpris i 1987 for at have »skærpet sansen for et godt og levende dansk uden at bruge patos eller røde blyanter«.

Om kort tid vil man også kunne finde et samlet register for Mål & Mæles første 19 årgange (1974 - 1996) på hjemmesiden. Og som en særlig service, især til lærere og andre undervisere, planlægger vi at give eksempler på, hvordan man kan bruge Mål & Mæle i danskundervisningen. Eksemplerne vil bestå af forslag til elevopgaver og

andre elevaktiviteter med udgangspunkt i artikler fra Mål & Mæle.

Adressen er <http://www.cphling.dk/proj/Maal+Maele>

Det er vigtigt, at adressen skrives præcis som ovenfor med de rigtige punktummer og skråstreger, store M'er og små bogstaver i øvrigt, aa for å, ae for æ og + i stedet for &.

Må man grine ad andres sprog?

I Undervisningsministeriets gymnasieafdeling er man betænkelig ved at offentliggøre en liste over sprogblomster plukket i studentereksamenstilene og beregnet til intern underholdning blandt censorerne. Betænelighederne skyldes dels listens useriøse karakter og dels at den kan give resten af befolkningen et misvisende indtryk af studenternes generelle sproglige niveau. Sidst men ikke mindst er det spørgsmålet om man krænker disse unge sprogbrugere ved at udstille det man kunne betragte som deres sproglige »handicap«.

I Mål & Mæles redaktion mener vi godt man kan tillade sig at fremstille og bringe sådan en liste, og i det følgende vil vi gerne argumentere for dette synspunkt.

Sprogfejl som underholdning

Spørger man indledningsvis hvorfor nogen overhovedet finder på at fremstille sådan en liste, så er det indlysende svar jo at det skyldes den store underholdningsværdi sådanne sprogfejl har. Sådanne sproglige brokker har altid været i høj kurs, hvad enten de er skabt med fuldt overlæg af humorister eller de begås ganske uforvarende som i tilfældet med gymnasieeleverne. Betegnelser som *sprogblomster*, *guldkorn* eller i censorernes tilfælde *læsefrugter*, fortæller da også tydeligt om den oplivende virkning de har på stileretteren og på alle os andre. Ligesådan er det ikke uden stolthed man præsenterer sine børns fortællelser for andre voksne, og børnenes guddommelige sludder har

gennem årene været udgivet i samlinger som Børnenes guldkorn, Koen har fire hjørner, Hindbærbrus og kragetæer og De to første mennesker på jorden var Hans og Grete.

Også trænede skribenter kan levere ureflekterede sprogblomster nok til at Politikens Hugo Truelsen kan tømme botaniserkassen én gang om ugen i klummen »Oh Danmark« (som for øvrigt med fordel kan bruges i undervisningen til at øve sproglig opmærksomhed).

Offentlige personer indskriver sig også af og til i historien med guldkorn vi ikke ville have undværet. I nytårsavisernes rekapitulering af 1997 figurerede daværende sundhedsminister, Birte Weiss, med en bemærkning der skulle mane til forsigtighed angående ældre mænds deltagelse i kunstig befrugtning: Her betonede hun hvor vigtigt det var »at hver sten bliver vendt i den sag«.

Vi kan altså konstatere at der en slags præcedens for at indsamle og offentliggøre sproglige tvetydigheder, fejl og fortællelser som har en vis underholdningsværdi.

Ret og rimeligt?

Mens der næppe kan være uenighed om underholdningsværdien af sådanne sprogblomster, er den principielle side af sagen nok en diskussion værd. Kan der være noget principielt juridisk eller etisk til hinder for at offentliggøre stileskrivernes fejl?

Starter vi med juraen, må det dreje sig om hvilken status eksamenstilene har,

eftersom de hverken er fuldt offentlige eller helt private papirer. Deres grad af fortrolighed ser ud til at ligge et sted i midten som diskret offentlige, og man kunne fx sammenligne dem med journaler hvortil kun særligt betroede har adgang under tavshedspligt. Men tavshedspligten retter sig især mod afsløring af identitet, og en offentliggørelse hvor anonymiteten respekteres kan vel ikke siges at bryde med tavshedspligten?

I gråzonen mellem jura og almindelig pli ligger etik og moral, og det etiske aspekt er nok i virkeligheden det mest kildne i denne forbindelse. Selvom ingen andre kan hæfte navn på en fejl, så kan den enkelte gymnasieelev formentlig genkende sig selv, også ved et ganske kort citat. Og spørgsmålet er så hvilket indtryk dette gør på eleven, der givetvis ikke har skrevet med henblik på denne situation. Men man kan dog med rimelighed formode at eleven – efter en lang læretid med røde streger og tilrettelser – ikke som udgangspunkt betragter sit skriftlige produkt som ufejlbarligt. Derfor kan han måske, i modsætning til alle de fuldvoksne sprogbrugere, se mere afslappet på sine fejl, og betragte dem som en naturlig del af læreprocessen. De fleste af de fejl gymnasieeleverne laver som umodne sprogbrugere, vil de senere lægge bag sig, og deres sprogfejl er derfor ikke egentlige handicap. Hvis man omvendt går ud fra at eleven vil føle sig offentligt udhængt, så har man også forudsat at eleven fuldstændig mangler humoristisk sans og evnen til at grine med. Til sammenligning kan de fleste børn grine med når de er i stand til at forstå deres sprogfejl.

At det ifølge sagens natur er de rutinerede sprogbrugere der griner på de urutineredes bekostning, behøver ikke

få de første til at vågne med moralske tømmermænd. For hvis man gransker sin samvittighed, er det vel ikke en bedrøvelig og triumferende følelse der udløser latteren, men simpelthen den spontane glæde over et pudsigt brud med den sproglige forventning.

Brug og misbrug

Det er rigtigt at enhver samling af fejl vil kunne give et misvisende indtryk af fejlenes hyppighed. I dette tilfælde kan man måske tro at stile på dette niveau er fulde af underholdende fejl, mens der i virkeligheden er flere hundrede stile mellem snapsene. Og skønt visse fejl kan have værdi som underholdning når man betragter dem isoleret, er de dog alligevel at betragte som fejl i den sammenhæng de indgår i. Her virker de – ligesom alle de trivielle fejl – forstyrrende i den sproglige helhed og kan dermed spænde ben for indholdet.

I diskussionen om gymnasieelevernes sproglige kompetence kan man naturligvis forestille sig at sproglige observationer fra censuren af studenternes produktion bliver misbrugt, men dels må misbrug jo kunne afvises sagligt, og dels er det vel ikke et tilstrækkeligt argument for at undlade at gøre status.

Det ville da også være urimeligt hvis censorer og andre fagfolk overhovedet ikke kunne tillade sig at gøre (sproglige) observationer i det store materiale der passerer mellem hænderne på dem. En faglig efterbehandling af eksamensstilene er naturligvis den seriøse udfordring for undervisere, opgavestillere og faglige konsulenter, og i den forbindelse er indsamlingen af sproglomster efter vores mening et useriøst, men harmløst og underholdende biprodukt. God fornøjelse.

Pernille Frost

Hvad de dog siger

Læsefrugter indsamlede af censorerne ved årets studenterstile 1997

I dag er der kommet en hel masse tilbud i kølevandet på den teknologiske udvikling.

Stefan Zweig er født 1881–1942

Stefan og kammeraterne er ret asociale ved at de læser mange bøger.

Det må gøre ondt at blive klædt af til benet.

Det er når man er ung, at man begynder at arrangere sig i ting for alvor.

Mange ting er anderledes i dag end på Z's tid. I dag er det helt accepteret at gå med piger (og for pigernes vedkommende omvendt). Det kan man se mange steder.

Grunden til at de læser Nietzsche er at de oplever et totalt værdisammenstørt.

Stefan Zweig regnede ikke sportsfolk, hvorimod kunstnere blev sat op på en pedal.

Stefan Zweig og hans kammerater var allesammen – på én kam – interesseret i kunst.

Lærerne var autoritære og distante på Zweigs tid. Sådan er det ikke i dag. I dag står de fleste lærere i forhold til deres elever, både i og udenfor skoletiden.

Når unge begynder at interessere sig for noget går de ind for det med uld og hår.

Folk er ældre i dag end de var på Zweigs tid og får mere i løn og derfor har man ikke behov for at vide noget man ikke ved i forvejen.

Når først nogle i klassen begyndte at interessere sig for noget, fik de andre også mod på tanden.

Zweig skriver at han ikke kunde lærer noget af skolen mere. Sådanne har jeg det også efter 3 årer i skolen, men det er nok naturligt.

Stefan Zweig og hans kammerater vendte bunden i vejret på alle byens boghandlere.

De havde i Stefans tid ikke en masse idealer (som man ofte får i biografen), som de skulle leve op til. De havde andre ting at tænke på.

Forskellen mellem min og Stefan Zweigs generation er først og fremmest alderen.

Stefan Zweig og hans kammerater var som sporhunde der fik poterne i alt muligt og som fandt en niche hvor de fik slukket deres tørst. Og de var som en flok sultne hunde der blev ved med at bide til de ikke kunne lære mere.

Stefan Zweig og hans kammerater blev

forvandlet fra ællinger til svaner – enhver svigermors drøm.

I Stefan Zweigs tid fandtes der disciplin i skolen og i hjemmet, i dag får vi afvide at det ikke må gentage sig.

Jan Stages antisympati ligger helt klart hos serberne.

Krige har gennem historien betydet meget for menneskers udvikling og død.

Efter 1. verdenskrig vendte tusindvis af sårede og totalt håbløse soldater hjem igen.

Når soldaterne havde været kanonføde for fjendens geværer fik de orlov, og så blev de kanonføde igen og det var samme trummerum år efter år igennem hele første verdenskrig.

Manden der står op er iført skovmands-skjorte, jakke og sorte negle.

Det første billed forestiller en mand i en forsamling, der stående gør rede for sin mening om et eller andet.

Alle de bedendes farver har samme tone pånær manden i forgrundens hat.

Den største forskel mellem billederne er at de ligner hinanden meget.

Det er Richard der hele tiden taler og jeg-personen svarer kun med enkelte staveord.

Richard udmanuregerer hendes modstand mod ham.

I køledisken tog han kyllingen, blodet fra den fik ham til at smide den fra sig igen. Lige som Adam skulle have gjort i Paradisets have.

Kulturarven

Når man taler om sprog med sine venner og bekendte, sine kolleger og sine medpassagerer i offentlige transportmidler, viser det sig at mange mennesker går rundt og husker på retskrivningsregler og grammatiske påbud fra deres skoletid.

Heldigvis da, for alle har naturligvis lært reglerne for fornuftig og korrekt sprogbrug, selvom de ikke husker dem alle sammen.

Men ud over sådanne regler, som man kan læse i Retskrivningsordbogen og andre publicerede og anerkendte vejledninger, ser det ud til at der eksisterer et anonymt regelsæt, som aldrig når frem til trykken, men som videregives fra slægtled til slægtled af dansklærere og dermed til disses elever.

Jeg har således engang truffet en højtuddannet mand som i skolen havde lært at man ikke må begynde med *da* efter punktum! Og forleden fik jeg at vide at nogle dansklærere foreskriver at adjektiver der ender på *-en*, *-el*, *-er* ikke kan gradbøjes normalt, men skal have *mere* – *mest*: Det vil sige at *sjældnere*, *ædlere* og *taprest* efter denne regel skulle være forkert!

Der er også dunkle frasagn om en regel for brugen af *som* og *der*. Naturligvis er der en grammatisk regel, men den tager danskere aldrig fejl af, så den hemmelige regel går ud på et eller andet andet. Muligvis noget med ting over for levende væsener.

Man lærer også at man ikke må indlede et brev med *jeg*, og der er vist også dem der har fået at vide at *jeg* i det hele

taget er et tvivlsomt ord, i al fald i fagprosa.

Reglen om at *sp*, *st*, *sk* aldrig skilles må, har engang været officiel, nemlig indtil 1955, men det ser ud til at den stadig doceres af nogle lærere.

Mål & Mæle vil meget gerne bringe en artikel om sådanne regler. Altså regler som ikke er officielle, og som kan være fornuftige eller ganske meningsløse, men som ikke desto mindre hører med til vor sproglige kulturarv.

Vi vil derfor bede læserne bidrage med eksempler på hvad de har lært af den slags regler og råd. Det er bedst med så mange oplysninger som muligt: Hvornår lærte du det? Hvor var det? Hvad var din lærers baggrund, f.eks. uddannelsesmæssigt og dialektalt? Men vi lover at vi ikke hænger nogen gamle dansklærere ud i Mål & Mæle. Dertil er der for mange af dem i redaktionen ...

Ord til tiden

!!! Socialt regnskab

Et nyt kapitel i virksomhedernes regnskabsføring er det etiske regnskab, som er en opgørelse af visse »bløde værdier«, som ikke på traditionel vis kan opgøres i kroner og øre. Det sociale regnskab er således en opgørelse af medarbejderrelaterede udgifter ud over de lovpligtige, fx til efteruddannelse, personlig udvikling og trivsel, alkohol-afvænnning, skånejob, særlige barsels- og aftrædelsesordninger osv. Endnu er det kun visse progressive firmaer som efter amerikansk mønster opgør deres *social accounting*, men det ser ud til at sociale investeringer er ved at blive en konkurrenceparameter for virksomhederne, i takt med at det omgivende samfund generelt forventer at virksomhederne bærer en stigende del af den sociale byrde. Et udtryk med indbygget fremtid.

!!!! Ægstilling

I forbindelse med vinterlegene i Nagano, kaldte en sportsjournalist det for at sidde i ægstilling når styrtløberne løb i en næsten hugsiddende stilling. Ordet er indarbejdet i skiløberkredse og er da også med i Retskrivningsordbogen 1996. Ordet kan i nogen grad være synonym til *fosterstilling*, men giver dog ikke i samme grad associationer til søvn, livløshed og vandret leje. Der er både fantasi og en udmærket billedværdi i ordet *ægstilling*, der sammenligner styrtløberens kontur med æggets tilspidsede facon, som han hænger dér i knæhaserne med »låg« på hovedet.

PF

Set & hørt

En kø på ca. 63 cm og mindre endnu
I stedet for den alenlange kø af udmattede, kuffertforslæbte danskere med snottede børn gik vi straks til den langt mindre og højmobile kø af folk med C på billetten.

Weekend Avisen 3.-9. oktober

Lad os så komme til sagen!

Hvis man tror, at der efter døden følger et evigt liv i saglighed, så bør man jo egentlig ønske, at døden kommer før snarere end siden.

Samvirke, november 1997, side 104

Politisk overkorrekthed

Foreningen af danske udbydere af planteværnsmidler skifter nu navn fra DANSK AGROKEMISK FORENING til Dansk Planteværn.

Annonce i Politiken 10/12 1997

Nåe ... dansk og dansk

Altså ikke som os andre, der helgarderer os med planer om at vænne hjem fra den dag, vi forlader Danmark, men gudhjælpemig også lever af at skrive på dansk for en dansk avis.

Weekend Avisen 18.-22/12; 2:9,3

En tung lod

Som det ser ud nu, vil vægtskålen falde i de borgerlige partiers lod.

Radioavisen 20/2 1998 kl. 7